

واکاوی جرائم اولیه و ثانویه سبز و مجازات آن در قوانین جزائی ایران، با تاکید بر مبانی فقه امامیه

طاهره سادات نعیمی^۱، فاطمه باقری^۲

^۱ استادیار گروه فقه و حقوق دانشکده علوم انسانی، واحد اسلامشهر، دانشگاه آزاد، اسلامشهر، ایران.

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد رشته حقوق جزا. دانشگاه آزاد واحد اسلامشهر.

نام نویسنده مسئول:

فاطمه باقری

چکیده

جرم سبز به معنای مجموعه آثار و تبعات حاصل از عملکردهای آسیب زا توسط انسان به محیط زیست است که قابل تقسیم به صورت های طبقه بندی شده اولیه و ثانویه است. قابلیت تقسیم پذیری به عنوان یکی از مهمترین عوامل جهت شناخت گسترده تر ابعاد و مصادیق جرم های سبز را فراهم می سازد که می تواند به عنوان مقدمه در جهت رفع مشکلات و تبعات ناشی از آن را فراهم سازد و راهکارهای عملیاتی متناسب با آن را ارائه دهد. بر اساس مبانی فقهی امامیه (مشمتمل بر: اصل اباحه بهره برداری از طبیعت، اصل حظر از آسیب رسانی به طبیعت، قاعده لاضرر، تسبیب و...) و راهکارهای عملیاتی (مشمتمل بر: ترغیب احیاء زمین های موات، پرهیز از زیاده روی در بهره برداری از محیط زیست، حرمت اتلاف و تخریب محیط زیست و...) با جرائم سبز اولیه و ثانویه مقابله شده است. قوانین جزائی با الهام از مبانی مطرح شده در فقه امامیه نیز به مهمترین آثار جزائی از قبیل: پرداخت جرائم نقدی، تحمل حبس های تعزیری و ... برای مبارزه با جرائم سبز و جلوگیری از ارتکاب این گونه جرائم اشاره نموده و با این نوع از جرم ها مقابله کرده است.

واژگان کلیدی: جرم، جرائم سبز، جرم سبز اولیه و ثانویه، محیط زیست، اتلاف

طبیعت

مقدمه

جرم در گستره عرف و قوانین به صورت یک عملکرد که با استعانت از ضمانت اجرایی مجریان قانون، قابلیت مجازات متناسب با آن وجود دارد در تمامی جوامع، اعم از اسلامی و غیر اسلامی وجود داشته است. تاریخ جوامع انسانی گواه بر رخداد جرم توسط افرادی است که آن را مرتکب می شوند.

جرم سبز به مجموعه آثار و تبعاتی که حاصل عملکرد های آسیب زا به محیط زیست است اطلاق می گردد. اگرچه تحت عنوان «جرم شناسی سبز» توسط یکی از دانشمندان غربی در سال ۱۹۹۰ میلادی اطلاق و ابداع گردید.^۱ چراکه بین انسان و طبیعت و محیط شهری که در آن زندگی می کند، ارتباط وجود دارد. در خارج از فضاهای ساخته شده مناطق مسکونی و مناطقی که به فعالیت های صنعتی و اقتصادی اختصاص یافته و فضاهایی که به وسیله سرویس های مختلف و مغایری که عملیات شهری را به هم مربوط می نمایند تعدادی فضای باز و فضای سبز در شهر و کنار شهر نیز وجود دارد که هدف از گسترش آن ها ایجاد تعادل اجتماعی جسمی و روحی در افراد است. این فضاها را که به عنوان فضای سبز نامیده می شود می توان جزء تجهیزات اجتماعی جامعه و موجب رشد آن به شمار آورد.^۲ می توان بر این نکته تاکید کرد که جرائم زیست محیطی یا بزه های سبز ناظر بر فعل یا ترک فعل های است که به محیط زیست آسیب می زند. اگرچه در مورد مفهوم ضرر در کشورهای مختلف، اختلاف نظر وجود دارد اما بر اساس یک قاعده مشهور در صورت وجود شرایط زیر، جرائم زیست محیطی به صورت فرا مرزی تحقق می یابند:^۳

- انجام رفتارهای مجرمانه در مرزهای داخلی کشورها

- نفوذ آلودگی در سطح جهانی و بین المللی

- انواع آلودگی های آب، هوا و زمین و رفتارهای مخرب زندگی حیوانات.

همچنین اصطلاحاتی مانند جرم شناسی حفاظتی محیط زیست، جرم شناسی زیست محیطی متلائم با جرم شناسی سبز و بیانگر مصادیقی از مصادیق آن است. لذا می توان گفت جرم سبز، رفتاری مخالف نظم و واقعیت اجتماعی در حیطه محیط زیست است که مرتکب آن در معرض مجازاتهای همسان و متناسب با آن یا اقدامات تأمینی (تربیتی، مراقبتی و قانونی) که موجب تنزل وقوع چنین جرمی در سطح جامعه می شوند قرار می گیرد.

پژوهش حاضر با بهره گیری از متون حقوقی و فقهی و بر اساس استفاده از اسناد و مدارک موجود در این دو عرصه در پاسخ به پرسش حاضر است: جرائم اولیه و ثانویه سبز به چه جرائمی اطلاق می شود و در عرصه حقوق جزا و مبانی فقه امامیه چه مجازاتی بر آن متصور است؟^۴

جرائم زیست محیطی یا جرائم سبز این قابلیت را دارد که بر اساس قوانین و قواعد حقوقی یا بر پایه تاکید بر اضرار و ضرر به دیگران و حرمت آن مورد تبیین و تعریف قرار گیرد. زیرا جرم شناسی سبز این رسالت را دارد که با تتبع ضابطان قضائی و تحقیق پژوهشگران متخصص و استمداد از قوانین محیط زیست جهت حفظ و مدیریت محیط زیست و گونه های جانوری و گیاهی به رفع مشکلات ناشی از تخریب محیط زیست اهتمام ورزد.

از سویی دیگر، کشور ایران با رشته کوه های ناهموار، جنگل های بارانی انبوه بیابان ها و دریاچه نمک، زیست گاه بسیاری از گونه های جانوری و حیوانی و میلیون ها انسان است. مشکلات جدی زیست محیطی در سطح محلی، منطقه ای و فرامرزی علاوه بر آن که بر انسان ها و گونه های جانوری و گیاهی اثر می گذارد، ناعادلانه، غیر قانونی و تحمل ناپذیر نیز انگاشته می شود. بنابراین می توان چنین نتیجه گرفت که تخریب محیط زیست در ایران بر زندگی تمامی افراد خارج از این کشور اثر می گذارد؛ همان طور که تغییرات زیست محیطی در هر نقطه ای از جهان بر ایرانیان اثر خواهد داشت.^۴

۱- تقسیم پذیری جرائم سبز به طبقات اولیه و ثانویه

جرائم سبز با تمام مصادیق و مواردی که آن را تحت پوشش خود قرار می دهد، قابلیت تقسیم پذیری به صورت طبقات اولیه و ثانویه خواهد داشت. قابلیت مذکور موجب تسلط و تحقیق به صورت ابعادی گسترده تر و دقیق تر را فراهم می نماید تا راهکارهای راهبردی و مفید در پرتو شناخت ریشه ای معضلات مرتبط با آن ارائه شود. بنابراین می تواند به صورت های زیر طبقه بندی شود:

۱. مایکل لینچ از اساتید دانشگاه فلوریدای جنوبی در ایالات متحده آمریکا

۲. مهدی نژاد، محمود، فضای سبز و اثرات آن بر آلودگی هوا و تحلیلی بر وضعیت فضای سبز شهر اصفهان، رشد آموزش جغرافیا، ص ۲۹.

۳. راب وایت، جرائم زیست محیطی فراملی: به سوی جرم شناسی و جهان بوم، ترجمه: حمید رضا دانش ناری، تهران، نشر روناس، چاپ اول، ۱۳۹۴، ص ۱۸.

۴. همان منبع، ص ۱۵-۱۶.

۲-۱- جرائم اولیه

جرائم سبز اولیه چنانچه از نام آن پیداست به معنای مجموعه اعمال و رفتارهایی است که به طور مستقیم و بدون واسطه به محیط زیست آسیب های جدی و در برخی موارد پایدار و بلند مدت وارد می سازد. لذا آلوده گردن اطراف شامل هوا، آب و زدایش گونه جانور یا گیاهان خاصی از دامنه طبیعت است که نقش آن را در تخریب محیط زیست پایدار می سازد.

بر این اساس می توان جرائم سبز اولیه را در چهار دسته از جرائم شناسایی کرد: جرائم مربوط به آلودگی هوا، جرائم مربوط به جنگل زدایی، جرائم مربوط به کاهش گونه ها و حقوق حیوانات، جرائم مربوط به آلودگی آب ها.^۱

جرائم نوپدیدگی که مربوط به آلودگی هوا می باشند، پس از انقلاب صنعتی پدید آمده و به صورت بالقوه از سوی دولت ها، شرکت های بزرگ و مشتریان آنها انجام گرفته و با فعالیت های ماشین ها هواپیماها و حتی جنگ های که توسط کشورها صورت گرفت، ارتباط داشته است. جرائم مربوط به جنگل زدایی مرتبط با مواد شیمیایی آفت کش ها علیه رویش گیاهان خاص، مواد مخدر و آلودگی هایی که در سطح آب های زیر زمینی به وجود آمده است، ارتباط داشته است. جرائم مربوط به کاهش گونه ها و جرائم علیه حقوق حیوانات و آلودگی آب ها که توسط بسیاری از کارخانه ها انجام شده جزء جرائم سبز اولیه قرار می گیرند.^۲

۲-۲- جرائم ثانویه

منظور از جرائم ثانویه سبز، آن دسته از جرائم است که بیرون از حوزه نقض و تجاوز به محیط زیست و مقررات زیست محیطی شکل می گیرد و نیاز است که اینگونه فجایع زیست محیطی نیز قانونگذاری شود نمونه های زیادی نیز وجود دارد که نشان دهنده نقض قوانین و مقررات و یاری رسانی به ایجاد آسیب های زیست محیطی توسط دولت است. خشونت های دولتی علیه گروه های مخالف و تولید زباله های خطرناک و جرائم سازمان یافته توسط برخی از کشورهای صنعتی با پشتوانه تجارت های سود بخش و غیر قانونی نمونه هایی بارز و آشکار از شکل جدیدی از جرائم سازمان یافته است که در زمره جرائم سبز ثانویه قرار می گیرند.^۳

۲- اصول بنیادین مطرح شده در جلوگیری از جرائم سبز بر اساس مبانی فقهی امامیه

با عنایت به این مطلب که دین اسلام نسبت به طبیعت و محیط زیست توجه زیادی مبذول داشته و آن را یکی از موهبت های الهی در خدمت انسان ها معرفی نموده است، به لحاظ فقهی دارای اصول و ضوابط ساختاری اولیه برای بهره گیری از محیط زیست توسط انسان ها است. مهمترین این اصول و قواعد کاربردی عبارتند از:

۳-۱- اصل اباحه بهره برداری از طبیعت

اصل اباحه در بهره برداری از منابع طبیعی در صورتی است که بین حرمت یا کراهت استفاده یا مباح بودن آن تردید حاصل شود. دلایل قرآنی و روایی زیادی دال بر اصل اباحه از استفاده از طبیعت است. چنانکه در قرآن کریم به آفرینش تمامی آنچه که در زمین موجود است به گونه ای که اشیاء و طبیعت سبز شامل آن نیز می گردد، برای انسان ها و استفاده از تمامی این مخلوقات، اشاره شده است.^۴ لذا بر این مطلب دلالت دارد که آزادی انسان در استفاده از طبیعت سبز به گونه ای است که می تواند به راحتی از آن بهره برداری نماید.

همچنانکه در اولین مباحث فقه عملی مبنی بر معرفی طهارات و نجاسات، به این اصل که تمام اشیاء پاک هستند مگر اینکه به صورت قطع، ناپاکی هر یک ثابت گردد، بیان شده است.^۵

۳-۲- اصل حظر از آسیب رسانی به طبیعت

محدوده استفاده از طبیعت بر اساس اصل اباحه تا زمانی است که به ذات طبیعت آسیب رسانی صورت گیرد لذا حظر از بهره برداری مختص به زمان آسیب رسیدن به طبیعت است. بنابراین، در صورتی که انسان بدون رعایت اصول و ضوابط بهداشتی به استفاده بی رویه از طبیعت اهتمام ورزد و در قالب هایی مانند شکستن، سوزاندن و... به آن آسیب برساند، مشتمل بر اصل حظر در مبانی فقهی می گردد.

به همین جهت می توان گفت که بر اساس احتیاط در باب اموال و اشیاء مطرح شده است.^۱

۱. جرم شناسی سبز و جرائم زیست محیطی، ص ۱۲۶.

۲. ص ۱۲۷-۱۲۸.

۳. گرجی فرد، حمید رضا، جرم شناسی سبز، ص ۱۲۸-۱۲۹.

۴. «هو الذی خلق لکم ما فی الارض جمیعاً» (بقره/۲۹)

۵. بحرانی، آل عصفور، یوسف بن احمد بن ابراهیم، الحدائق الناضرة فی احکام العترة الطاهرة، ج ۱، ص ۵۰۸.

۳-۳- قاعده لاضرر

بر اساس قاعده لاضرر در عین اینکه ضرر رساندن به خویشتر حرام دانسته شده، زیار یا ضرر رساندن به دیگری که محیط طبیعی اطراف انسان نیز شامل آن می گردد نیز حرام دانسته شده است. چراکه در زندگی اجتماعی زیان رساندن به اطراف و دیگران، امری ناپسند است و عامل زیان در مقابل فرد یا محیطی که به آن ضرر یا آسیب رسیده، مسئول پرداخت خسارت است. این اصل یا قاعده فقهی، در کلیه سیستم های حقوقی پذیرفته شده است.^۲

۳-۴- قاعده تسبیب

با توجه به اینکه محیط زیست نظام پیچیده ای از ذخایر منابع طبیعی است که جریان با ارزش را برای جامعه انسانی فراهم می سازد. از طرفی کمیاب بودن این منابع و استفاده بی رویه از آنها محرومیت افراد این نسل و نسل های آتی از خدمات این نعمت ها را موجب می شود. همچنین این نوع بهره برداری علاوه بر محرومیت که از جهت از بین رفتن منابع ایجاد می کند با آلوده سازی محیط، ضرر دیگری نیز بر این افراد وارد کرده و در مجموع، رفاه اجتماعی را کاهش می دهد.^۳

۴- راهکارهای عملیاتی برای جلوگیری از تخریب منابع طبیعی

همچنین اصول عملیاتی مطرح شده در مبانی فقه امامیه که بر گرفته از آموزه های کلی بر اساس قرآن و روایات است بیانگر راهکارهای راهبردی جهت جلوگیری از تخریب منابع طبیعی و حفظ این منابع است که به طور کلی عبارتند از:

۴-۱- امر به تقوای الهی

تقوا، عمیق ترین و ماندگارترین حالت کنترل درونی است که با زیرساخت های دینی و اعتقادی در انسان به وجود می آید و نقش آن در پیشگیری از جرم نسبت به حالت های خود کنترلی که در برخی نظریه های جرم شناختی به آن اشاره گردیده، به مراتب قوی تر و تاثیر گذار تر است. زیرا خود کنترلی در نظریه های جرم شناختی عمدتاً در ارتباط با مفاهیمی همچون: نوع دوستی، رعایت حقوق دیگران، برخورداری از احترام اجتماعی و مانند آن به وجود می آید و آثار مادی یا معنوی شخصی آن، مانند احساس رضایت و آرامش درونی مورد نظر است در حالی که تقوا در اعتقادات و انگیزه های عمیق دینی ریشه دارد و آثار معنوی و ماندگار آن موجب پابندی هر چه بیشتر به آن می شود.^۴

به همین جهت در آیات فراوانی از قرآن کریم به با تقوا بودن افراد به عنوان تنها راه سعادت مندی آنان اشاره شده^۵ و این خصیصه موجب نزول برکت ها و توفیقات فراوانی از سوی خداوند می گردد^۶ و متصف شدن به این حالت درونی در فرهنگ قرآنی موسوم به تقوای الهی است که در راس تمامی امور و عامل جلوگیری از بسیاری از جرائم می شود.

۴-۲- ترغیب احياء زمین های موات

یکی از مهمترین عملکردها که مورد تشویق و ترغیب مبانی فقه امامیه قرار گرفته، زنده کردن زمین هایی است که به لحاظ ظاهری بایر و فاقد بهره برداری هستند. زمین هایی که به دلیل عدم استفاده افراد در حالت عادی، نیاز شدن، آب گرفتگی یا خشکسالی بلااستفاده مانده و قابلیت بهره برداری ندارند. در صورتی که فردی بتواند با روش های مبتکرانه و خلاقانه این نوع زمین ها را تبدیل به زمین های مستعد و قابل استفاده نماید، به لحاظ فقهی مالک تام چنین زمین هایی خواهد بود و می تواند از آن زمین ها به طور کامل و گسترده استفاده نماید.

۱. آملی، میرزا هاشم، القواعد الفقهیة و الاجتهاد و التقليد (مجمع الأفکار)، ج ۵، ص ۱۶۰؛ عاملی (شهید ثانی)، زین الدین بن علی، تمهید القواعد الاصولیه و العربیه، ص ۳۰۰.

۲. حسینی عاملی، سید جواد بن محمد، مفتاح الکرامه فی شرح قواعد العلامه (ط - الحدیثه)، ج ۱۹، ص ۶۸؛ نجفی (صاحب الجواهر)، محمد حسن، جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ج ۲۶، ص ۱۹۱.

۳. فراهانی فرد، سعید و محمدی، یوسف، قرآن، چالش های زیست محیطی و مبانی نظام محیط زیست در اسلام، ص ۲۴.

۴. احمدی، اصغر، خسروشاهی، قدرت الله و میر شکار، مجتبی، پیشگیری اولیه از جرائم زبیت محیطی در آموزه های قرآنی، ص ۲۲۵.

۵. زخرف/۳۵ و اعراف/۱۲۸.

۶. اعراف/۹۶.

چنانکه در فقه امامیه به کرات در رابطه با این مسئله تحت عناوینی همچون: احياء موات، زمین های موات، مالکیت آور بودن این زمین ها در شرایط و ضوابط خاص و ... مطالب ارزشمندی بیان شده است.^۱ به نظر می رسد چنین نگرش و احکامی نوعی سیاست کاربردی و راهبردی در جهت حفظ منابع زیست محیطی و اهمیت آن است که خود زمینه را برای جلوگیری از جرائم سبز فراهم می سازد.

۳-۴- پرهیز از زیاده روی در بهره برداری از محیط زیست

با توجه به اینکه خداوند متعال در آیاتی از قرآن کریم^۲ بر این نکته تاکید می ورزد که هیچ مخلوقی در این جهان به صورت بدون هدف و به شکل عبث خلق نکرده است، مصرف انسان از محیط طبیعت پیرامون خود باید بر اساس اعتدال و به میزان احتیاج او باشد به گونه ای که در پرتو تعادل استفاده از نعمت هایی که خداوند در اختیار انسان قرار داده حق مخلوقات دیگر و نسل های بعدی نیز در نظر گرفته شود.

چنانکه در مبانی مطرح شده در دین اسلام، پرهیز از اسراف و تبذیر به معنای استفاده بی رویه و بیشتر از محدوده احتیاجات انسان در زمره گناهان کبیره محسوب شده و تبعات اخروی شدیدی را به همراه دارد. در آیاتی از قرآن کریم نیز اسراف کاران همچون دروغگویان از هدایت خداوند برخوردار نبوده^۳ و متحمل عذاب های اخروی خواهند شد.^۴ بنابراین می توان گفت زیاده روی یا به بیانی دیگر اسراف کاری در استفاده از محیط زیست پیرامون فرد، به لحاظ حکم شرعی، دارای حرمت قطعی است و عوارض اخروی و تبعات جبران ناپذیری به همراه خواهد داشت.

۴-۴- حرمت اتلاف و تخریب محیط زیست

در فقه امامیه، اتلاف به معنای تلف کردن و تخریب مستقیم و تسبیب به معنای از بین بردن با واسطه از موجبات ضمان قهری محسوب می شود که باید مورد جبران و تدارک خسارت صورت گیرد. علاوه بر این در پدید آمدن نوع ضمان، به هیچ وجه، عنصر عمد و قصد دخالتی ندارد.^۵ لذا فردی که با عمل خود، موجب تلف شدن مال دیگری شده، ضامن و ملزم به جبران خسارت وارد شده است. اعم از اینکه عالماً عامداً چنین کرده باشد یا بدون قصد، عملش چنین نتیجه ای داده باشد.

حتی در مواقع جنگ نیز صدمه زدن به محیط زیست به لحاظ فقهی از کراهت شدید برخوردار است. چنانکه بریدن درختان، پرتاب کردن آتش و رها کردن آب به سوی دشمن مکروه معرفی شده است.^۶ قانون مدنی ایران در ماده ۳۲۸، ۳۲۹ و ۳۳۰ قانون مدنی احکام ضمان اتلاف را بیان کرده و به تمام اقسام مال، اعم از عین و منفعت اشاره کرده و طبق روال معمول، نظر مشهور فقها را پذیرفته است. این قانون، به موجب ذیل ماده ۳۳۰ فقط موردی را که شخص در دفاع از خویش، حیوان دیگری را بکشد یا ناقص کند، استثنا کرده است. اتلاف مذکور بی تردید شامل محیط زیست به معنای آب، هوا، جنگل یا موجودات زنده نیز می گردد و در صورت تخریب یا آسیب رسانی به هر یک از این موارد، باید پیگردهای جزائی و مجازاتی نیز داشته باشد.

۴-۵- حرمت شکار در صورت نیازمند نبودن شکارچی

روایاتی از معصوم به عنوان مبانی حکم فقهی موجود است که شکار حیوانات که جزء طبیعت اطراف انسان محسوب می شوند و به حفظ تعادل در محیط زیست مساعدت فراوانی می نمایند، جز در موارد رفع نیاز های زندگی فردی و خانوادگی مجاز دانسته نشده است.^{۱۰}

۱. قتی(صدوق)، محمد بن علی بن بابویه، من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۲۳۹ و ۵۹۰.

۲. محمد/۱۲.

۳. غافر/۲۸.

۴. غافر/۴۳ و اعراف/۳۱ و اسراء/۲۷.

۵. حلی(علامه)، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی، قواعد الأحکام فی معرفة الحلال و الحرام، ج ۲، ص ۲۲۱ و ج ۳، ص ۵۶۰.

۶. «و یکره قطع الأشجار، و رمی التار، و تسلیط المیاء إلّا مع الضرورة...» (عاملی، شهید ثانی، زین الدین بن علی، مسالک الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام، ج ۳، ص ۲۵).

۷. «هر کس مال غیر را تلف کند ضامن آنست و باید مثل یا قیمت آنرا بدهد اعم از اینکه از روی عمد تلف کرده باشد یا بدون عمد و اعم از اینکه عین باشد یا منفعت و اگر آنرا ناقص یا میوب کند ضامن نقص قیمت آن مال است.»

۸. «اگر کسی خانه یا بنای کسی را خراب کند باید آنرا بمثل صورت اول بناء نماید و اگر ممکن نباشد باید از عهده قیمت برآید.»

۹. «اگر کسی حیوان متعلق بغير را بدون اذن صاحب آن بکشد باید تفاوت قیمت زنده و کشته آنرا بدهد و لیکن اگر برای دفاع از نفس بکشد یا ناقص کند ضامن نیست.»

۱۰. «...انما یحرم الصيد إذا لم یکن للکسب و مؤنة العیال. و علی هذا فاللهو و الصيد کلاهما دخیلان فی ملاک الحکم بعدم القصر فی السفر للصيد اللهوی، و لا یمكن تسریة الحکم الی کل سفر لا یتعلق به غرض عقلانی...» (حسینی میلانی، سید محمد هادی، محاضرات فی فقه الإمامیه - صلاة المسافر و قاعدتی الصحة و الید، ص ۴۷).

۵- آثار جزائی جرائم طبقه بندی شده سبز

پژوهشگران عرصه فقه و حقوق همواره در طول زمان با مسائل نوپدید و چالش های جدیدی روبرو هستند. این چالش ها به علت بروز و ظهور مسائل مستحدثه ای است که احکام خاصی نیاز دارد. جرائم طبقه بندی شده سبز در عین اینکه در بسیاری موارد نوپدید و نوظهور بوده و حاصل اعمال ترکیبات ناشی از مواد و دستکاری های ژنتیکی در طبیعت بوده است، مبنای فقهی خاص مبتنی بر حرمت آسیب رساندن به ترکیبات طبیعت در آن مشهود است. در مسائل مستحدثه مذکور شناخت موضوع کلی و مصادیق آن و استنباط حکم مناسب با آن ضرورتی اجتناب ناپذیر است. به هر تقدیر، حکم مربوط افزون بر وجود جنبه مدنی و حقوقی، جنبه کیفری و مجازاتی نیز خواهد داشت.

با توجه به اینکه مسئولیت مدنی بر مبنای اندیشه عدم جواز اضرار به دیگری بنا شده است، اشخاص در صورت وارد کردن خسارت به دیگران، باید از عهده جبران کامل خسارات وارده بر آیند. با این وجود، لازم به تاکید است که مسئولیت مذکور ناظر به خسارات غیر عمدی است که از روی بی احتیاطی، بی مبالاتی، سهل انگاری یا تصادف و اتفاق رخ داده باشند. نتیجه اینکه حقوق مسئولیت مدنی برای پاسخگویی به خساراتی که از روی عمد یا سوء نیت به دیگران وارد می شود مناسب نیست. لذا چنین مسئولیتی اغلب به حقوق کیفری واگذار می شود.^۱

در حوزه حفاظت از محیط زیست، یکی از اهداف این مجازات ها فراهم ساختن قضای حمایت، اصلاح و تعدیل دوباره ارزش های مرتبط اجتماعی است که اساسا از عهده حقوق مدنی خارج است. دلیل دیگر ضعف حقوق مسئولیت مدنی در حفاظت از محیط زیست، کارکرد محدود این حقوق در ارباب متولیان فعالیت های زیانبار برای محیط زیست و پیشگیری از خسارت های زیست محیطی است. زیرا حقوق مسئولیت مدنی در حوزه خسارت های زیست محیطی قادر به جبران کامل خسارات وارده به محیط زیست و قربانیان انسانی آن نیست. نتایج به دست آمده به معنای نامناسب بودن و ناکارآمدی ذاتی ضمانت نامه های مدنی نیست بلکه به این معناست که این ضمانت ها فقط تا اندازه جبران خسارت محدود از خسارت دیدگان (خسارات انسانی) کارآمد است. این مهم با بهره گیری از نظام حقوق کیفری تنظیم خواهد شد که علاوه بر جبران خسارات فردی، به دنبال حفظ منافع و ارزش های جمعی است که محیط زیست یکی از بارزترین مصادیق این ارزش ها محسوب می شود.^۲

یک رویکرد سبز در جرم شناسی نیازمند این است که مفهوم تخلفات، جرائم و آسیب های جدی به محیط زیست را مورد بررسی قرار دهد. برای مثال ما می دانیم که جوامع می توانند اقدامات بیشتری بر علیه آلودگی مورد اتخاذ قرار دهند. جوامع می توانند به منظور تضمین اجرای مقررات در مورد محدودیت های ایمنی و عملکرد های معقول در پروسه های صنعتی کارهای بیشتری انجام دهند و جرم شناسان نیز باید در مورد این چنین موضوعاتی آگاهی داشته باشند. در جایی که استراتژی با شکست مواجه می شود، جرم شناسان باید دلایل شکست استراتژی های به کار گرفته شده را ارزیابی کنند. لذا جرم شناسی سبز باید جرائم سنتی و جدید را که در رابطه با حیوانات مزارع و آبزیان مطرح می شود جدی تر برخورد نمایند.^۳

برای تعیین دقیق آثار جزائی یا به عبارتی دیگر، تدقیق در احکام حقوق جزا برای مرتکبین جرائم سبز، بررسی و تحلیل همه جانبه و توجه به تمام ابعاد جرم ها و آسیب های وارده به محیط و تامل در طبقات اولیه و ثانویه و تعیین میزان و نوع ارتباط فرد مرتکب با جرم سبز است. در این صورت است که می توان آثار جزائی را بر جرم های مربوطه مترتب ساخت.

شاید به همین دلیل است که تبصره دوم ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی و ادامه ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست^۴ به دامنه و محوده آلودگی زیست محیطی و آلوده ساختن محیط زیست پرداخته است که مخاطب را برای شناخت ابعاد و قیود موضوع از هرگونه ابهامی دور سازد تا در پرتو آن بتواند احکام دقیق تری را بر این موضوع مترتب سازد.

در نتیجه مهمترین آثار جزائی جرائم سبز اولیه و ثانویه عبارتند از:

(۱) پرداخت جرائم نقدی که در قانون مجازات ایران مشخص شده است.

(۲) تحمل حبس های تعزیری که در قانون مذکور به صورت دقیق معین شده است.^۱

۱. عبداللہی محسن و همکاران، حقوق کیفری محیط زیست: ملاحظات و راهکارها، تهران، چاپ اول، روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۸، ص ۲۷-۲۸.

۲. همان منبع، ص ۲۹-۳۰.

۳. گرجی فرد، حمید رضا، جرم شناسی سبز، ص ۲۲۰.

۴. تبصره دو ماده ۶۸۸ قانون مجازات در این حیطه بیان می کند: «منظور از آلودگی محیط زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی شیمیایی یا بیولوژیکی آن را به طوری که به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان یا آثار ابنیه مضر باشد تغییر دهد.» همچنین ماده یک آیین نامه اجرائی مربوطه در برنامه سوم توسعه تخریب را اینگونه تعریف می نماید: «تخریب، منظور هر گونه تغییر در منابع طبیعی است که تعادل طبیعت و تنوع زیستی را در معرض خطر قرار دهد»

نتیجه گیری

با توجه به مطالب مذکور در مبانی فقهی و حقوقی با نگرش در قواعد و اصول مطرح شده نتایج ذیل به ذهن متبادر می شود:

(۱) تمامی اقدامات انسان که منجر به تخریب، تضعیف یا از بین بردن موقتی یا دائمی محیط زیست می شود بر اساس عقل و سیره عقلاء مطرود و مذموم است. از سویی دیگر، در صورتی که انسان برای حفظ و گسترش دامنه کیفیت محیط زیست تلاش های بی شائبه مبذول دارد، می تواند از مصادیق اعمال نیکوکارانه قرار گرفته و مورد پذیرش شرع و سیره عقلا قرار گیرد.

(۲) با توجه به اینکه در کشور ایران با بهره گیری از مبانی فرهنگی بر جنبه اخلاقیات و دین تاکید شده، مبانی مطرح شده در قالب هنجارهای اخلاقی و ضوابط و مقررات دینی می تواند بسترهای مناسبی برای آماده سازی افراد در جهت بهبود کیفیت محیط زیست و جلوگیری از جرمهای سبز صورت گیرد.

(۳) بر اساس اصولی از قبیل اصله الاباحه و جواز و قواعدی از قبیل عدم اضرار و اتلاف و تسبیب به محیط پیرامون فرد، افراد می توانند تا جایی که به منافع دیگران یا حوزه طبیعت آسیبی نرسد، از طبیعت و مواهب و نعمتهایی که در اختیار بشر قرار داده شده استفاده نمایند.

(۴) تشویق مردم به برخی از اعمال مانند احیاء موات که موجب زنده شدن کاربری زمین، بازگشت آن به حیات و قابلیت استفاده مجدد از آن همچون کشاورزی، ساختمان سازی و ... می شود از راهکارهای عملیاتی فقه امامیه در جهت جلوگیری از ارتکاب جرائم سبز اولیه و ثانویه مفید و موثر است.

۱. چراکه بر اساس ماده ۵۹ قانون مرتبط با محیط زیست، بریدن، ریشه کن کردن، سوزاندن نهال، درخت، درختچه و بوته، کت زدن یا پی زدن تیغ زدن و آتش افروختن در تنه درختان جنگلی و همچنین سربرکردن (قطع تاج درخت)، پوست کندن، شاخه زنی، سرشاخه زنی، شکستن، تهیه چوب، هیزم، ذغال و محصولات فرعی از درختان و بوته های واقع در عرصه های منابع طبیعی و امحاء و تخریب و تغییر سازه ها و حصارکشی و بنج مارک و تأسیسات طرح های منابع طبیعی و آبخیزداری از قبیل جاده، پل، ساختمان، آب بند، بند چیری و خشکه چین و نیز برداشت هر گونه خاک، خاکبرگ، خاک نباتی، شن، ماسه و سنگ، بدون اخذ مجوز از سازمان ممنوع و مرتکب علاوه بر جبران خسارت وارده و پرداخت جزای نقدی ذیل حسب مورد، در صورت تکرار به سه تا نه ماه حبس تعزیری نیز محکوم می شود.

منابع و مراجع

- [۱] احمدی، اصغر، خسروشاهی، قدرت الله و میر شکار، مجتبی، "پیشگیری اولیه از جرائم زیست محیطی در آموزه های قرآنی" فصلنامه پژوهش های فقهی، دوره ۱۴، شماره ۱، بهار ۱۳۹۷.
- [۲] آملی، میرزا هاشم، القواعد الفقهیة و الاجتهاد و التقليد (مجمع الأفكار)، ۳ جلدی، قم، ی المطبعة العلمیة، قم - ایران، اول، ۱۳۹۵ و
- [۳] بحرانی، آل عصفور، یوسف بن احمد بن ابراهیم، الحدائق الناضرة فی أحكام العترة الطاهرة، ۲۵ جلدی، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ اول، ۱۴۰۵.
- [۴] ذوالقدر، اسفندیار، "حفظ محیط زیست برای نسل آینده" ماهنامه توسعه، شماره ۲۰، مرداد ۱۳۸۶.
- [۵] جلالیان، عسکر "نارسایی حقوق بین الملل و حقوق بین الملل محیط زیست در حمایت از محیط زیست بین الملل" فصلنامه راهبرد، سال بیست و چهارم، شماره ۷۵، تابستان ۱۳۹۴.
- [۶] حسینی عاملی، سید جواد بن محمد، مفتاح الکرامة فی شرح قواعد العلامة (ط - الحديثة)، ۲۳ جلدی، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ اول، ۱۴۱۹ ه.ق.
- [۷] حسینی میلانی، سید محمد هادی، محاضرات فی فقه الإمامیة - صلاة المسافر و قاعدتی الصحة و الید، در یک جلد، مشهد، مؤسسه چاپ و نشر دانشگاه فردوسی، چاپ اول، ۱۳۹۵ ق.
- [۸] حلی (علامه)، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی، قواعد الأحكام فی معرفة الحلال و الحرام، ۳ جلدی، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ اول، ۱۴۱۳ ق.
- [۹] فراهانی فرد، سعید و محمدی، یوسف، "قرآن، چالش های زیست محیطی و مبانی نظام محیط زیست در اسلام" پژوهش های اخلاقی، سال دوم، شماره دوم، زمستان ۱۳۹۰.
- [۱۰] قمی، صدوق، محمد بن علی بن بابویه، من لا یحضره الفقیه، ۴ جلد، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم - ایران، دوم، ۱۴۱۳ ه.ق.
- [۱۱] عاملی (شهید ثانی)، زین الدین بن علی، تمهید القواعد الأصولیة و العربیة، در یک جلد، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، قم - ایران، اول، ۱۴۱۶.
- [۱۲] عبداللهی محسن و همکاران، "حقوق کیفری محیط زیست: ملاحظات و راهکارها"، تهران، چاپ اول، روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۸.
- [۱۳] محمدزاده رهنی، محمد رضا، "بررسی مبانی فقهی حفاظت از محیط زیست" فصلنامه تصصی فقه و تاریخ تمدن، سال ششم، شماره بیست و پنجم، پاییز ۱۳۸۹.
- [۱۴] محمدی آشنائی، محمد حسین، تلفیق اخلاق محیط زیست با رهیافت ارزیابی راهبردی محیط زیست برای دستیابی به توسعه پایدار، "فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال سوم، شماره های ۳ و ۴، ۱۳۸۷.
- [۱۵] نجفی (صاحب الجواهر)، محمد حسن، جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ۴۳ جلدی، بیروت - لبنان، دار إحياء التراث العربی، چاپ هفتم، ۱۴۰۴ ه.ق.